

SNEÉ PÉTER

Orosz István: Egy szem eper
- történetdokumentum –
(Napkút Kiadó Bp. 2010)

Címét egy remekbe szabott, poétikus képtől kapta, amire e talányos műfajú regény épül. A hős epermintás gyerektakaróba göngyölve csempészi ki a kapuja előtt lesben álló BM-esek orra előtt stencilgépét, amin jó ideje készíti már az ország leghíresebb szamizdatját. Az öreg nyomtató ott és akkor a jövő letéteményese, a majdani szabadság előhírnöke és záloga. Sok év múltán, a történet zárásakor bukkan elő újra az eper, dísz helyett harapásra ingerlő gyümölcsként, ami egyszerre csillapítja a fizikai és szellemi éhet, valamint vigasztalja, támogatja a végsőkig elkeseredettet. Transzcendens bíztatásával szilárdan megalapozza a históriát, ugyanakkor némi kételyt támaszt égi zengzetek iránt süket olvasójában. Metafizikai derű nélküli közönséges motívum gyanánt bizarrul hat, föltűnőbb takarást ugyanis keresve sem találhatna a fogdmegek elől menekülő, a rikító eperszemek így a kelet-európai groteszk dicső hagyományát idézik. Misztikus jellegükre sokáig nem is vetül fény, a lélektelenül szikkadó, kietlen világban pedig az elbeszélés sem szárnyal, inkább után botladozik.
Trabantként zötykölődő, füstölgő, minduntalan kifulladó előadása híven követi a korabeli szólásmódokat, a hatvanas-hetvenes évek divatos kisrealista prózáját. Mintha Fejes Endre, Kertész Ákos és társainak fénytelen írásait forgatnám, melyeket az igazság kimondásának reménye, hite nélkül, alibiként vetettek papírra. Az időugrás bevált, olajozottan működő dramaturgiai fogása keservesen emlékeztet a történeti előzmények fölmondásának muszfeladatára. Nincs mese, ha a regényírás egyik standard követelménye a több generációs

múlt bemutatása, akkor nem takarítható meg a ténybeli alapozás. Egy fikciós témánál persze szabadon engedhető a fantázia, az elbeszélői tapasztalatok is bárhol átszínezhetik, fölélénkíthetik a személyesen nem, vagy csak részlegesen ismert régiséget, ott viszont, ahol a műfaji meghatározás szerint történetdokumentum következik, a valóság nyűge alatt roskadozik a képzelet, és mások - lehetőleg szociográfiai hitelességű – tanúságának kellene helytállnia minden kijelentésért, ami sajnos meghaladja kompetenciájukat. Az olvasó pedig csak bólogat minden egyes fordulatra, igen, bizonnyal így esett, mégsem képződik meg előtte a történet. Hogy elevenebbé tegye, csupán a saját élményeire hagyatkozhat – amennyiben akad olyan. És ha nem?

A szülök, barátok, szeretők emlékei nem pótolják a közvetlen benyomásokat, a teremtő képzelet működését, míg a szociográfiát a lejegyzés élteti, az irodalmat a megírás. Olvasói zavarom addig tart, ameddig az elbeszélő saját meséjébe nem kezd. Hezitálásomnak egyszeriben vége szakad, érintettsége immár nem kétséges előttem. Amint töpreng, cselekszik, dönt és változtat, históriája élményszerű és irodalmi jellegű. E váltás az orosz részképzés epizódjánál következik be. Egyszeriben átérzem, amire korábban csak illusztrációként tekintettem. Megaláztatásai során együtt szorongok hősével, és vele csodálkozom az Ararátra is, elbűvölten a sárba tipró valóság és a meseszerű transzcendencia együttesétől, ami számomra is Tarkovszkij filmjeiben (illetve apja verseiben) ölt művészi tökélyű formát.

Föltűnik ugyanakkor, hogy e mű alkotója látványosan szakít a bevett memoárírói gyakorlattal. Általában jellemző a gyermekkori emlékek túlsúlya, nemegyszer kevesebbet foglalkoznak a felnőtt évekkel, mint a kezdetekkel. Az Egy szem eper viszont hamar, terjedelme egynegyedénél leszámol az ifjúkori botlásokkal, hogy azután már csak a tapasztalt, érett ember krónikáját részletezze. Az elbeszélés technikája is magabiztosabbá válik, az olvasó tehát könnyű szívvel int búcsút az egymással feleselő apa-anya-hős triónak, melynek elnémulása jelentősen csökkenti az egyébként nehezen indokolható redundanciát. Az apa szólamának bajosan értelmezhető kurziválása sem nyugtalanít többé. A mainapság kötelező szöveglopás is csak egyetlen szerző munkájára korlátozódik, a Szász Bélától vett idézetek pedig helyükön állnak, szerepeltetésük ellen nem emelhetek kifogást.

Az elbeszélés sajnos nem emelkedik egyenletesen, a történet körforgása azonban dramaturgiai funkcióval bír, a helyzet kilátástalanságát és a hős küzdelmének várható bukását nyomatékosítja. Mert akármihez lásson is hazánk self-made man-je, igyekezete eredménytelen marad. Arany helyett homokba markol, a remélt siker kisiklik markából. Noha sorsa súlyosan elmarasztalás, kemény ítélet a máról, irodalmi értelemben mégsem eléggé alátámasztott. A mesét éppen az életrajzi tények sorolása gátolja tanulságos korképének kibontakozásában, mivel elütnek egymástól a valóság és a víziót hitelesítésének kritériumai. Egy irodalmi hős kétlakisága például fenntartást kelt: talán nem is a kikerülhetetlen vég nyomasztja, csupán izgágasága sodorja bajba. Mindig ott nyüzsög, ahol „nem kéne”, ahol törekvése meghiúsul. Személyes döntései e képzetes térben indokolatlanok. A valóságban persze azonnal rávágnám a válasz: sejtem, miért fut el és minek tér vissza rögeszmésen, önvitáiról, belső késztetéseiről azonban kevesebbet és nem elég nyomatékosat olvasok, semhogy berzenkedés nélkül fogadjam döntéseit. Vajon mit tarthatnak felőle a hely- és korismerettel nem bíró idegenek, a lehetséges jövőbeni olvasók? Megrendülésemben saját tapasztalataim támogatnak, de kizárólag a szövegben foglaltak segítségével átélhető-e a sorsa?

A motívumok kibontását, a fordulatok részletes megokolását többnyire a szenvedély tobzódása pótolná. Nőben itt csakugyan nincs hiány! Valamennyi fejezet róluk kapta nevét, e sok szerető, múzsa és boszorka szinte már túlzásnak hat. Korántsem a napi életvitelben, csupán a művet

tekintve! Írástechnikailag és a befogadók szempontjából egyaránt célszerűbbnek tűnt volna seregüket néhány figurára korlátozni, hogy kezelhetőbbek, vonásaik pedig karakterisztikusabbak legyenek. A hős érzelmei sem forgácsolódnának annyira szét, hiábavaló vágyakozása, gyötrő kielégületlensége, ismétlődő frusztrációja is szembeötlőbb volna. Noha tisztelettel adózom férfiúi potenciájának, napi szex-gyakorlata bágyasztóan hat. Heréje ürülésének ütemére belőlem is kifogy a kíváncsiság. Egyre kevésbé érdekel, kivel bújik ágyba, és miként teljesít, konfigurációinak ismétlődése ugyanis egyetlen új vonással sem gazdagítja portréját. Ráadásul a nemi testgyakorlatok dús, részletekbe menő ábrázolása súlyos erkölcsi dilemmát vet föl. Noha bensőnk megismeréséhez nélkülözhetetlen az ösztönök munkájának számbavétele, és egyetemes tudásunknak tesz szolgálatot, aki megnyitja intimszféráját a nyilvánosság előtt, erre csak és kizárólag önmaga vonatkozásában jogosult. Egyikünknek sincs fölhatalmazása hajdani partnerei személyes titkainak kiteregetésére. Nem tartozik az olvasóra, hogy a harmadik fél mit kíván, hogyan és hányszor élvez, milyen testi hibák csúfítják. (Alighanem ezért mismásolták el a régiek úgy e téma kibontását, noha pontos kifejezésekkel bírhattak arra nézve, mit akarnak és miként, lovagiasan óvták volna kedvesüket.)

Ott a bibi, hogy e tilalom betartásával nemigen mutatható be más az önkielégítésen felül. Az elbeszélő tehát intimpistáskodásra kényszerül, korántsem mindegy viszont, hogy milyen közegben! A fikció jószerivel bármit megenged, az ottani társak még akkor is a képzelet szülöttei, ha gyanítható, hogy alkotójuk modell után dolgozott. Az Egy szem eper azonban kulcsregény egy kis országban, ahol minimum ezer ember véli tudni: ki kicsoda, és ahol szinte elkerülhetetlen az azonosítással járó kellemetlenség. Az olvasó figyelmét ez eltereli az irodalmi értékekről, félresiklatja a fogadtatást, és kiélezi a műfaji dilemmákat. A történetdokumentum óhatatlanul az igazolt tapasztalati valósághoz tapad, azt misztifikálja, regényesíti, és teszi még hozzáférhetetlenebbé. Továbbá az elbeszélővel ellentétes szellemi mozgásra késztet, míg ő sifríroz, addig az olvasó indíttatva érzi magát a desifrírozásra. Így azután meghiúsul a rejtegető-feltáró szándék és a közönség félrevezettetik. Mert hiába az álnév, a megfeleltethető személyek sohasem teljesen azok, akiknek látszanak, miként a szituációk is elváltoznak, átalakulnak. Ha valahol, itt csakugyan érvényes a „költő hazudj, de rajt ne kapjanak!” bíztatása, egyszersmind fenyegetése.

A történet előrehaladásával a regény sodrása egyre erősebb, magával ragad, és talán ennek köszönhető, hogy olyan váratlanul ér hősének összeomlása. Jóllehet másról sem esett szó korábban, mint a közelgő csődről, már annyi kört tett meg, hogy rutinosabbnak véltem annál, hogy elbukhatna. Hirtelen kifulladásával jócskán meglep. Miért pont ott és akkor fogy ki belőle a szusz? Amit a napi életben kétkedés nélkül fogadok, annak okát sehogy sem lelem a regényben. Akárhány öngyilkossági kísérletéről olvastam is, előkészítetlennek találom beroskadását. Nem az, mégis annak látom! Hiányolom az utolsó órák históriáját, melynek elmondásával fukarkodik az elbeszélő, aki korábban szinte semmit nem bízott képzeletemre, most pedig teljesen reá hagyatkozna.

Ha ez a végső széthullás elbeszélés-technikai jele, illenék figyelmeztetnie, akár számba is rághatná: vigyázz, dörömböl a végzet! A történetmondás elnémulásában, az indoklás null-pontján robban be a már korábban is föl-fölsejlő, de mindannyiszor háttérben húzódó transzcendencia. Dacára presbiter elődeinek és saját konfirmálásának, a hős eddig kevés jelét adta valóságon túli reménységének, kapkodásának egy gondviselő keze után. A beavatatlan olvasó pedig váltig racionalizálhat, találgatva, hogy önpusztítási kísérleteinek sikertelensége érlelte-e meg a misztikus fordulatot, ami olyan beszédesen egybeesik a küldetéstudatában bekövetkezettel. Ameddig életét - atyai példa nyomán - a kommunista zsarnokság elleni

küzdelemnek szentelte, jórészt mentesült a kétségektől (legföljebb célkijelölésének szabadságán vagy átörökítettségén tépelődhetett), mihelyst azonban megfosztják feladatának bevégzésétől, nem tud mihez kezdeni magával. Korábban másoktól függött, mára egyedül maradt. Társai cserbenhagyták, úgy érzi: senkinek sincs szüksége rá. Felesége elvált, gyermeke felnőtt, minden érzelmi szál elszakadt. Ugyanakkor egy fura dichotómia is jelentkezik: semmivé foszlik küldetése, a küldő eszméje viszont átalakul és körvonalazódik.

Egy közösségből kiszakadó leginkább annak révén születhet újjá, ha csinál valamit. A transzcendens betörésekor a hős is munkához lát, egy Kantról szóló szakmunka fordításába kezd, ami világos utalás arra, hogy a vélelmezett önelbeszélés dacára különbözik a mesélő figurájától. „Eprészésének" további fontos következménye az elbeszélés radikális átformálódása a rendképzet fölbukkanása nyomán. Kísért a boldog vég, helyükre kerülhetnek a dolgok. Némi túlzással küszöbön a megváltás. Az egzisztenciális pokol egy reménybeli mennyország előképévé alakul, a hőst elismerik, megszeretik, mindaz bekövetkezik tehát, amire korábban hiába áhított, és aminek helyi képtelenségéről az elbeszélő közel 460 oldalon keresztül győzködött.

A fejbe csapott olvasó pedig bambaságában nem tudja mire vélni e csodát, amiről tanulta ugyan, hogy lényege szerint megmagyarázhatatlan, de irodalmi gyakorlata szerint mégis bizakodik valamilyen magyarázatban, és a prózai konvenciókhoz fordul segítségért: valamelyest tegyék hihetővé a hihetetlent. Önjáró szűkös agyával ugyanis képtelen elfogadni a közönséges földrajzi helyváltoztatás dimenzionális következményét. Pedig kész lenne fejet hajtani az angol társadalom nagysága előtt, sajátos magyar kondicionáltsága folytán azonban alkalmatlannak bizonyul rá. Miközben nyálát csorgatva sóvárog föltételezett életlehetőségei után, gyanakodva tekint a messzi Albionba: csakugyan annyira tökéletes, hogy a Paradicsom előzeteseként gyönyörködhetne benne?

A sejtelmeire cáfoló happy end megajándékozza egy régóta hiányolt színfolttal is: végre belekóstolhat az esszébe! Hőséről kénytelen volt becsületszóra elhinni, hogy „jó fej", csupán képességeinek számára kevésbé izgalmas vonásaival ismerkedhetett meg: szexuális potenciáljával, valamint sorozatban készített, elnagyolt történeti áttekintéseivel, és most meggyőződhet arról, korántsem oktalanul vágyik a megbecsülésre. Az elbeszélő vajon miért nem érdemesített már korábban is néhány – lehetőleg minél több – lényeglátó megjegyzésre? Pedig a XX. század prózája igazán nem szűkölködik esszéregényekben!

A ránk törő boldog vég miatti riadalmon valamelyest enyhít a keretező szülői monológok újabb sora. A megváltozott környezetben szavuk gördülékenyebb, jelentős nóvummal mégsem szolgálnak, inkább a generációs ismétlődésre figyelmeztetnek, ami kevéssé emlékeztet a szépirodalmi hagyományokra. Az Egy szem eper folytatja a „bevezetés a szépirodalomba" jellegű munkák sorát, a kor atmoszférájához igazodik tehát. Ott táncol a múzsák kapujában, mintha szerzője nem tudná eldönteni, beljebb lépve meséjével élvezetet és megrendülést okozzon-e, vagy maradjon a tények gyanánt őrizgetett fikcióknál, és érje be annyival, hogy munícióit kínál a történészhallgatók szakdolgozatához. A csoda képében elősomolygó ihlet diszkrét segélyével pedig e történetdokumentum fából vaskarikája már szépen gurul.

http://atonkszelen.blogspot.com/search?updated-max=2010-12-09T06%3A45%3A00%2B01%3A00&max-results=1